

De groep in psychoanalyse

Mark Kinet

De vreemdheid begint niet met de anderen. Wij zijn vreemd voor onszelf. Wij zijn voor onszelf een ander –of, veel erger nog: vele anderen. Sartre heeft gelijk wanneer hij zegt: L'enfer c'est les autres. Alleen zitten de anderen ook in onszelf. De hel is zodoende overal.

Patricia de Martelaere

Twée luiken

- Inleiding psychoanalyse van en in de groep
Van ideologie tot subject.
- Een Berk met andere takken
De psychoanalytische grondregel en de groep

Psychoanalyse van en in de groep

Mogelijkheden, gevaren, groepsspecifieke factoren, de groep en de primordiale moeder, specifieke factoren, oerverdringing en enactment, ideologie voorbij, oergroep en massa, groepsdynamiek, groepsanalyse, dierlijk of beestachtig, de groep en/als de spiegel, het psychoanalytische en de groep, ethiek als epiloog

De groep is alomtegenwoordig

- Kleine groep = 8 = groepspsycho (Foulkes, Yalom)
- Mediane groep = 12-30 = team of afdeling (De Mare)
- Grote groep = 50 = patient staff of community meeting (Hartman)
- Organisatie (De Board)
- Bevolkingsgroepen (Volkan)

Mogelijkheden

- economische voordelen
- groepsspecifieke therapeutische factoren
persoonlijkheidsstoornissen
- basisveiligheid/-vertrouwen, constantie en/of
mentaliserend vermogen.
- spiegeling heeft opbouwend impact.
- basale lagen van het psychisch functioneren.
- vroegkinderlijke ontwikkeling.

Gevaren

- impact op de individuele vrijheid en zelfstandigheid
- Blind en primitief vs Führer
- Stanley Milgram gehoorzaamheid en groepsdruk
- *'banality of evil'* (Hannah Arendt)
- Eichmann *'nicht einmal unheimlich'* .
- Goebbels 1943 en 20000 Duitsers: 'Ja! Ja! Ja!'

Ook actueel

- Baby van Goma
- Kroatische grootvader
- Bill Buford en the Times Literary
- Besmettelijkheid en regressief impact
- Teloorgaan rationeel en moreel oordeelsvermogen

Groepsspecifieke factoren

- Pioniers: wederzijdse identificatie, sympathie en begrip.
- Doorbreken isolement, adequaat gevoel.
- Vrije expressie en voet van gelijkheid
- Spiegelreacties mbt 'morbide' gedachten, gevoelens of impulsen
- verzacht schaamte- en schuldgevoelens.
- Horen en zien bij anderen: spreken en luisteren
- Reflectief functioneren, theory of mind
- Gevoed door mentalisatie

De groep als primordiale (M)Other

- Gestalt van de archaische (omgevings)moeder
- Big (M)Other en revival oertijd met absolute afhankelijkheid
- Specifieke actie en *primary maternal preoccupation*
- enveloppe, prikkelschild, stimulusbarriere, *moi-peau*, parelmoeder
- *Protective blaket of symbolisaton and imagination* vs catastrofe
- Mediëren en verteren, afstemmen, spiegelen en markeren
- Groep als Magna en Alma Mater
- *The thinking and the dreaming couple*

Aspecifieke factoren

- good-enough mothering
- veilige gehechtheid, mentaliserend vermogen, reflectief functioneren
- belangrijkste protectieve factoren
- drift- en affectregulatie, zelf- en objectconstantie narcistisch evenwicht, Waar en cohesief Zelf, (gender)identiteit en van de seksuele oriëntatie.

Spiegeling en het imaginaire

- *sensitivity* (Bowlby)
- *emotional availability* (Mahler)
- *holding-molding* (Winnicott)
- *containment* (Bion)
- *affect attunement* (Stern)
- *contingency* (Greenspan)
- *mirroring* (Kohut)

PA van specifieke factoren

- levensbelangrijke *illusies*
- ‘specifieke factoren’ uit het psychotherapieonderzoek
- 30 % en 15 % resp relatie en placebo.
- steun, empathie, geloof = primaire overdracht
- onafhankelijk theoretisch model.
- theorie = kaart
- Eskimo's en 100 woorden voor sneeuw

Oerverdringing en enactment

- impliciet, procedureel vs expliciet, biografisch geheugen (Kandel)
- Neurobiologisch (na)verdrongen onbewuste en niet-verdrongen onbewuste
- Hippocampus vs (vroeger rijpende) amygdala.
- Oerverdringing als dat wat niet kan herinnerd worden.
- (Inter)actie en herhaling. ‘*Live on stage*’
- *Enactment* onbewuste en infantiele realiteit

De stempel van het verleden

- modelscenes (Kohut)
- *self-other-affect triads* (Kernberg)
- *core conflictual relationship themes* (Luborsky)
- *representations of interactions generalised* (Stern)
- *inner working models* (Bowlby)
- *ideo-affective structures* (Tomkins)
- *Strange situation test* en *adult attachment interview*

Rêverie en containment

- *Elle pense donc je suis*
- Constructief gebruik van tegenoverdracht
- Inzicht nemen en geven in innerlijke/infantiele realiteit
- Uitageren temperen en vertalen.
- Belang behandelkader en grenzen professionele
- Archaische overdrachten uit procedureel geheugen
- Overdragen naar expliciet, biografisch geheugensysteem
- Gepromoveerd tot analyseerbare fenomenen/symptomen

Ideologie mbt PA

- Schisma en groepsdynamiek
- Ideologisch debat verlaten?
- ‘*common ground*’ en ‘*theory of everything*’ (TOE).
- Crossculturele verschillen en Theoretisch pluralisme
- Persoonlijke geschiedenis en analyse vd therapeut
- Klinische ervaring, theoretische uitgangspunten
- Of/hoe psychoanalytisch proces leiden

Franse psychoanalyse en AMP

- Vroege Freud en topografisch model,
- Hoofdrol infantiele seksualiteit
- Belang droom- en linguïstische analyse
- Methode en ethiek belangrijker dan techniek.
- Terughoudendheid tav (tegen)overdrachtsduidingen
- Focus op archaische, polymorf perverse seksualiteit
- Voorbij weerstand op diepere lagen en conflicten.
- ‘Verlangen van de analyticus’
- Tegen weerstand, doodsdrijf, herhalingsdwang

IPA

- Gemeenschappelijke tendensen.
- Vroege en/of systematische overdrachtsduiding
- Total transference situation (Joseph).
- Focus op affect, enactment, onbewuste hier en nu.
- Objectrelatieheorie (Kernberg)
- Vrij vlottende responsiviteit.
- Gehechtheid, infant research en neurobiologie

Intra vs inter, inhoud vs proces

- Intrapsychisch vs interpersoonlijke en intersubjectief
- Constructivisme en *two person psychology*.
- Analytische derde (Ogden) of veld (Neri) als intersubjectieve, klinische (arti)facts.
- (Alarmerende?) bionisering
- Mentale processen ipv representatie.
- Vermogen tot denken te genereren of te faciliteren
- Primitieve verdedigingsmechanismen

Ideologie mbt groep

- Convergerende processen vs ideologisch debat.
- Focus individu in de groep Wolf & Schwartz of Slavson
- Voordeel van psychoanalyse *in* de groep = pa van (multi)laterale overdrachten
- Tavistock Institute Ezriel, Bion groep als geheel.
- Foulkes middenpositie in
- Nu: grensgebied tussen individu en groep

Welke groep?

- ❑ Grote en/of ongestructureerde groepen (post)kleiniaans psychotische register.
- ❑ Kleinere groepen en/of duidelijke taak en leiding zorgen voor een hoger niveau van functioneren.
- ❑ Psychiatrische *in-patients* vs ambulante groep met overwegend neurotische patiënten.
- ❑ Groepsdynamische duidingen zijn meest aangewezen in teams en organisaties,
- ❑ Individuele duidingen binnen rigoures uitgekende psychoanalytische settings enzovoort.

Freud: oervader en oergroep

- ‘Totem en taboe’ filogenetische mythe
- Pleistoceen: verbod op incest, vadermoord, kannibalisme fundeert beschaving.
- Oervader niet gecastreerde, imaginaire (polygame en onnipotente) vader.
- Samenzwering van zonen, vadermoord en dode vader
- Het symbool van de totem: daad vs wet en/van het woord.
- Regressie in de grote groep. Niet kunnen voelen/denken
- *Terugval* naar/*revival* rauwe driftmatigheid.

Freud: de massa

- *‘Massapsychologie en Ik-analyse’*
- Massa minder stabiel, rationeel, moreel, liefdevol en geremd
- Individuele verschillen vervagen
- Tegenstrijdige denkbeelden conflictloos naast elkaar.
- Onmogelijke bestaat niet.
- Collectieve ziel van onoverwinnelijkheid.
- Driften worden botgevierd anoniem en onverantwoordelijk.
- Actie ipv reflectie, geen frustratie of uitstel
- Gedachten en gevoelens georiënteerd in één richting.

Ontmenselijking

- Het beschaafde individu wordt barbaars, driftmatig wezen.
- Gemoederen laaien op, verstandelijk verloren
- Verlangen naar illusie, niet naar waarheid.
- Beïnvloedbaarheid, lichtgelovigheid.
- Volwassen autonomie vs regressie, extremisme, roep naar leiding
- Remedie : *'law and order'* van symbolische orde

PA van de massa

- ❑ Besmetting in groepen tgv suggestie
- ❑ Analogieën met verliefdheid en hypnose
- ❑ Primitieve massa = hetzelfde object (een persoon of idee) als Ik-ideaal kiezen en onderlinge identificatie
- ❑ Horizontale identificatie met elkaar
- ❑ Verticale identificatie met de leider
- ❑ In elke groep bedreiging volwassen functioneren
- ❑ Collectieve illusie van liefde voor èn vanwege het geïdealiseerd object.

Bion: groepsdynamiek

- Wilfred Bion pionier van de groepsanalyse
- Itt Freud werkte hij met groepen
- *‘Experiences in groups’* .
- Cf analyticus met zijn analysant plaats van de leider *vacant*.
- Heftige emoties niet als dusdanig erkend
- Overdrachten van de groep-als-geheel
- Onuitgesproken en onbewuste veronderstellingen.
- Mbt aard van de groep, zijn leider en zijn taak.

Basic Assumptions

- de eerder neurotische paarvormende groep
- de meer psychotische afhankelijke
- De meer psychotische vecht-vlucht groep
- regressieve overdrachtsweerstand van de groep
- Die het functioneren van de werkgroep ondermijnen

De werkgroep

- ❑ Groep wisselende legering werkgroep en BA cultuur
- ❑ Werkgroep rationeel en volwassen taakspanning
- ❑ Secundair proces primeert
- ❑ Onderling gescheiden, particuliere individuen
- ❑ Eigen persoonlijkheid/discipline/deskundigheid
- ❑ Bijdrage tot bewuste, rationele taak van de groep.
- ❑ Positieve of negatieve emoties belemmeren niet
- ❑ Leider owv bekwaamheid niet owv charisma

Patiënten èn team

- Inzichtgevend behandelen van patiënten
- Regel vrije associatie
- De leden pakken deze bewuste taak aan
- Rekening mogelijkheden en beperkingen
- Onderlinge menings- en andere verschillen
- Onderzoeken zo realistisch en waarachtig mogelijk de inwendige en de uitwendige realiteit.
- Werkgroep = groep individuen die hun werk doen.

Protomentaal

- ❑ Onder werkgroep protomentaal systeem
- ❑ Groepsmentaliteit die ondermijnt en parasiteert.
- ❑ Werkgroepcultuur intern en extern bedreigd
- ❑ Groep als superindividu dat kan regresseren en daardoor minder goed atigaat functioneren in de (uitwendige) realiteit.
- ❑ Patiënten hebben bepaalde valentie
- ❑ Bijv borderline voor *fight-flight* fenomenen

Fight-flight groep

- Leden groeperen zich rond opgewonden/gewelddadige idee
- Gemeenschappelijke vijand (persoon, object, idee)
- Binnen of buiten
- Leider ten strijde tegen of vluchten voor deze vijand.
- Zondebok- en uitstotingsfenomenen treden op.
- Vereend in de actie en in de strijd
- Maskeert wankele eenheid
- Actie ipv reflectie, evacuatie ipv mentalisatie

Foulkes: groepsanalyse

- Alternatief voor individuele psychotherapie.
- Elke stoornis ontstaat binnen complex netwerk van interpersoonlijke relaties.
- Ook binnen deze groep te remediëren
- Individu- groep = '*figure-ground*'
- Individu ahw knooppunt in een neurale netwerk.

Foulkes: basisprincipes

- ❑ Luisteren naar groep als geheel en in het hier en nu
- ❑ Overdracht van de groep op de analyticus en niet ingaan op laterale overdrachten
- ❑ Onbewuste fantasmatische resonantie onderling
- ❑ gemeenschappelijke spanningen en een gemene deler op vlak van de onbewuste fantasieën van de groep,
- ❑ de groep als een psychische matrix en als een gemeenschappelijk referentiekader voor alle interacties.

Foulkes: techniek

- Groepsleider strategische terugtrekking
- Ten voordele van de vrij vlottende discussie in de groep
- Groepsleden functioneel autonoom
- Bevrijding, ontvoogding, individuatie
- Als motor van individuele verandering
- Interpretatie? Overdracht iez, weerstand, ginder en toen?

Anzieu: de groepsillusie

- Latino's vs Anglo's
- Didier Anzieu, een dissidente leerling van Lacan.
- De groep als illusie die onbewuste functies dient
- Groep is wensvervullend
- Groep is defensieve formatie
- Lacan: *'Le rêve sert avant tout la fonction de dormir'*.

Hedendaagse groepsanalyse

- René Kaës, Jean-Claude Rouchy en Claudio Neri
- Verdere analyse van de imaginaire matrix
- Kaës meest ingenieus in zijn theoretische conceptualisering van groepsprocessen.
- Kaës en ‘*appareil psychique groupal*’ (APG)
- Mediëren van interne en externe prikkels
- Vgl prikkelschild of ‘*Moi-Peau*’ van de groep

Transitionele ruimte en veld

- Jean-Claude Rouchy : Winnicott en de groep als transitionele ruimte
- Claudio Neri : Bion en transformatie, alfa functie en narratieve functie die hij integreert met de veld theorie
- Het veld is een klinisch concept.
- Breder dan het overdrachts-tegenoverdrachtscontinuum.
- Vgl. met Ogden's '*analytic third*'
- Optelsom van empathie, aandacht, afstemming, receptiviteit, registratie, transformatie en soms ook communicatie van het infraverbale en protomentale.

Dierlijk

- Giacomo Rizzolatti: *monkey see monkey do* of spiegelneuronen
- Cerebraal substraat als grondslag primitieve moraliteit
- Meeste zoogdieren primitieve, viscerale empathie
- emotionele aanstekelijkheid tgv simpele en automatische perceptie/actiemechanismen (PAM).
- *Mirror-self-recognition* privilege hogere *mammalia* zoal niet primaten.
- CSQN *theory of mind* (ToM) en reflectief vermogen dat eruit kan voortvloeien (De Waal).

Psychoanalyse en de spiegel

- PA sceptisch tgo spiegel
- Miskenning en/of gezichtsbedrog.
- Identiteit en eenheid = fata morgana of imaginaire fictie.
- Het imaginaire en ethologie
- Rol in de gehechtheid, paring en baltsgedrag, verdediging tegen predatoren
- *fight, flight, freezing, defeat, mimicry* edm

Dekking!

- Op zoek naar ‘dekking’
- Aansluiten bij heersende mening of mening van wie heerst
- Geloof in de groep of haar leider
- Fascinerend imago
- Kwetsbaarheid, verbrokkeling en verdeeldheid te ontlopen of miskennen.

Ideologie

- Ideologie = eenheid van denken
- Cohesie van de kudde zich kan verzamelen.
- Als (te veel) zekerheid slaat het goed om in een kwaad.
- Goede waar maken = vernietiging van wat in de weg
- Heilige Oorlog
- Oorlog = waarheid eerste slachtoffer.
- Slechts partijdigheid, wit of zwart

Veiligheid

- 3 basisregels collectief gedrag (van een zwerm spreuwen):
- zo dicht mogelijk bij je buur, pas snelheid aan, beweeg in de richting van de meerderheid
- collectiviteit van de groep beheerst door streven naar veiligheid.
- Middelpuntzoekende kracht ter bescherming tegen gevaar
- Gaat individueel zelfbehoud voorbij
- Levert over aan dodelijke eenheid, als individu verdwenen
- Cf Goebbels' *Krieg*

...Als gevaar

- Elke efficiënte groep/organisatie nood aan leger van gehoorzame individuen
- Die zich met de taak van de groep identificeren.
- Ook tegenkracht nodig die tegen beestachtigheid beschermt,
- NI combinatie van gehoorzaamheid en ongehoorzaamheid
- Noodzaak van meningsverschil en van dissidentie
- Onzekerheidsprincipe van de symbolische orde.

Identificatie en differentiatie

- Structuralisme: taal en groep gaan aan het individu vooraf
- Basismechanismen van elke identiteitsvorming zijn identificatie en differentiatie
- Dwz subjectief *pendant* van de spiegeling en markering door de Ander.
- Zonder identificatie geen identiteit,
- Zonder voldoende differentiatie tgv identificatie aliënatie

Spiegeling

- tussen kind en (M)Other cf tussen individu en groep
- Ontmoeting begint met blik in de spiegel
- Zoeken naar geruststelling en herkenning bij de ander-gelijke.
- *still face* van moeder: de baby na luttele seconden in *distress* (Crandell)
- Dimensie van gehechtheid en verleiding, van (illusoire) heelheid en veiligheid
- Hulpeloos, verbrokkeld of verdeeld identificeren we ons met deze gedroomde eenheid.

...En markering

- Onvermijdelijk doet het/de vreemde toch zijn intrede
- De moeder spiegelt immers èn markeert
- Zij belichaamt zodoende ook de (symbolische, grote) Ander van taal en cultuur,
- Als ze daadwerkelijk naar de naam en het neen (*'le nom'* en *'le non'*) van de vader verwijst.
- Deze markering stemt pas echt tot (na)denken.
- In een parafrasering van Bion: *'no mirror (in plaats van 'no breast') therefore a thought'*.

Illusion is the first of all pleasures

- ❑ Spiegeling geeft illusie veiligheid, bemeestering en identiteit.
- ❑ Werkelijkheid van nietige en machteloze hulpeloosheid
- ❑ Onder mantel van liefde bedekt
- ❑ Geloof en hoop schieten wortel
- ❑ de vraag van het kind/de patiënt nooit ten volle bevredigd
- ❑ Er is steeds een tekort, een manco.
- ❑ De Ander ook iets tekort

Het tekort

- Ander verlangt naar ander Ding dan de noden van het kind volledig te bevredigen
- In de oedipale fase zal dit Ding *nachträglich* ‘gefalliciseerd’ worden.
- Freud: primaat van de seksualiteit
- Lacan: primaat van de fallus.
- Fallus = betekenaar van tekort en verlangen
- dat wat we nooit genoeg kunnen hebben of zijn ter opvulling van het tekort van de Ander.

Gelijkenis en verschil

- Voldoende spiegeling en voeding voor rijping en frustratietolerantie
- Voldoende tekort en verschil voor opening denken en verlangen
- Vaderlijke functie:: wet die wig drijft tussen moeder en kind (en tussen de groep en haar leden).
- Beschermt tegen de almachtige en verslindende Ander waaraan het subject in wording anders weerloos zou zijn overgeleverd.
- Winnicott: *'fear of WOMAN'*
- Lacan: het afgrondelijk genieten van de grote Ander
- Willen opgaan in, bang verdwijnen.

Psychoanalyse voorbij de spiegel

- PA: wat niet in de spiegel te zien is
- Reis voorbij de spiegel
- PA begint waar communicatie eindigt
- Gardez vous de comprendre
- Begrip =optelsom van misverstanden'
(Murakami).
- Toch nood aan illusie van begrip
- *Sujet supposé savoir*

Borromeaanse knoop

- In alle psycho(patho)logie verknoping
- reële van drift en trauma
- imaginaire van gehechtheid en verleiding
- symbolische van taal en tekort.
- Fonagy: *arousal* die voortdurend moet gespiegeld en gemarkeerd worden door de ander/(M)Other die pendelt tussen gelijkenis en verschil.
- Ook in de psychoanalytische groep drie registers aanwezig.

Psychoanalytisch?

- ontdekking van het onbewuste en het dieper ingaan op de inhoud van dit onbewuste, namelijk de drift, het verdrongene, de verdedigingsmechanismen, de basisfantasieën etc.
- Verandering door onbewuste bewust
- Niet door voorschrift of advies van een garanderende meester: de therapeut, de wetenschap, de (statistische en/of maatschappelijke) norm enzovoort.
- Michel Thys: het ‘beter worden van waarheid’.
- Particuliere, subjectieve waarheid cf elementaire deeltjes

PA core business

- ❑ Overdracht, weerstand, infantiele seksualiteit
- ❑ Epistemologie en ethiek.
- ❑ Methodische grondregel van de vrije associatie
- ❑ Particuliere wetmatigheden bepalen herhaling
- ❑ Kennis van (eigen) zaken: bewuste ethische keuzes
- ❑ Therapeutische verhouding: andere vd ander
- ❑ Verlangen van de analyticus voorbij de identificatie
- ❑ Het absolute verschil
- ❑ Wat is en hoe verhoud ik mij tot mijn Ding?

Ethiek

- De psychoanalytische kliniek is ethisch domein
- Psychopathologie = onvermogen bewust te kiezen
- Vast in symptomatische keuzes.
- *Iets* in ons kiest
- Man, vrouw, vader, moeder? Liefde, gezag, seksualiteit?
- *fifty ways to leave your lover*
- Geen evangelie
- Keuze gedragen door groep en gegarandeerd door meester?
- Aansluiten norm of conventie?

Ethiek van de PA

- Keuze voor inventie waarbij men in zekere zin zijn eigen *uitzondering* produceert.
- Niet *keuze voor het buitengewone* (Freuds ‘narcisme van de kleine verschillen’ ter distinctie van het imago)
- Maar om een buitengewone keuze als proces.
- Paradoxaal iets heel ‘gewoons’
- Welk Ding doet ons gaan en komen
- Vincent Hannaa/Al Pacino uit '*Heat*' van Michael Mann: '*...all I am is what I'm going after*'

Schitterende mislukking

- Taal geeft fundamentele disharmonie en denaturatie
- Instinct en aanpassing vs verdichting en verschuiving
- Tgv streven naar lustgewin polymorf geperverteerd.
- Dierlijke seksualiteit in genen en instinct
- De mens is echter spreekwezen en subject.
- Hij moet keuzes maken en is volgens Sartre tot vrijheid veroordeeld.
- We moeten woorden kiezen en we moeten daden kiezen.
- Wat is juiste woord? Juiste daad?
- *Mission impossible, doomed to faillure*, som van onze keuzes

There is no such thing as the nation or identity.

There is only the story and history.

Gyorgy Konrad